

ACC. N:R M.15613: 1-10.

Landskap: *Blekinge* Upptecknare: *Gösta H. Dahl, Ronneby*
Härad: *Medelstads* Berättare: *Karl Johan Olof Dahl*
Socken: *Ronneby* Berättarens yrke:
Uppteckningsår: *1961* Född år *1872* i *Ronneby ev.*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND
—

Husbondfolk och tjänstefolk. s. 1-10.

Lu F 105

3/8-61

Luf. 105

Förr i tiden sköttes här på orten ett familjejordbruk - c:a 30 tnl - med hjälp av minst en piga och en eller två drängar samt under vissa tider med anlitaudet av torpare- eller backstusittarkvinnor, ev. också deras män och barn. Arbetskraften var ju så billig, ofta fick backstusittarkvinnorna arbeta för enbart maten plus någon liten naturaförmån, som t. ex. en bit fläsk, ett fat gröt med sig hem till barnen, litet vetemjöl (till stingskake-tisdag, fastlagen) eller något annat.

Den gård jag nu närmast tänker på, hade fram till 1920 i regel en fast anställd piga och en dräng. Gården är på c:a 35 tnl. Öppen jord och man höll två par draghästar, ibland tre draghästar och ett par oxar. Oxarna skötte på sin tid drängen under det att hästarna omhändertogs av sonen. Enbetshesten stod ledig för förekommande körslor (rickahäst kallades en sådan dragare, rickakörslor= ett "hit- och - dit- åkande) Till denna arbetskraft kom så ett antal backstusittarkvinnor, alltså arbetarhustrur vars män nästan alltid gick arbetslösa och i vars hem nöden ofta var mycket stor. Hustrurna anlätades för alla tyngre och grövre sysslor i hemmet hos bonden, de fick tvätta, skura och t. o. m. stoppa strumpor. Under säsongen band de säd, räfsade, hjälpte till vid tröskningen och potatisplockningen och ev. vid linberedningen, slakten och ystningen. (Backstusittarens liv kräver f. ö. ett särskilt kapitel!)

Tjänstefolket, alltså de "fast anställda" staddes i regel för året men hade på senare tid månadslön. Hur ofta man bytte plats berodde så gott som uteslutande på arbetsgivaren-bonden. Var denne särskilt fordrande och därtill snål var cirkulationen av drängar och pigor livlig. En mera mänsklig bonde kunde nog få ha sin dräng kvar några år, två eller tre, beroende på drängens privata omständigheter så att säga. Kanske var han ung när han tillträdde platsen och stannade då kvar tills han gifte sig el. skulle göra sin värnplikt.

Luf. 105

Förr i tiden sköttes här på orten ett familjejordbruk - c:a 30 tnl - med hjälp av minst en piga och en eller två drängar samt under vissa tider med anlitaudet av torpare- eller backstusittarkvinnor, ev. också deras män och barn. Arbetskraften var ju så billig, ofta fick backstusittarkvinnorna arbeta för enbart maten plus någon liten naturaförmån, som t. ex. en bit fläsk, ett fat gröt med sig hem till barnen, litet vetemjöl (till stingskake-tisdag, fastlagen) eller något annat.

Den gård jag nu närmast tänker på, hade fram till 1920 i regel en fast anställd piga och en dräng. Gården är på c:a 35 tnl. Öppen jord och man höll två par draghästar, ibland tre draghästar och ett par oxar. Oxarna skötte på sin tid drängen under det att hästarna omhändertogs av sonen. Enbetshesten stod ledig för förekommande körslor (rickahäst kallades en sådan dragare, rickakörslor= ett "hit- och - dit- åkande) Till denna arbetskraft kom så ett antal backstusittarkvinnor, alltså arbetarhustrur vars män nästan alltid gick arbetslösa och i vars hem nöden ofta var mycket stor. Hustrurna anlätades för alla tyngre och grövre sysslor i hemmet hos bonden, de fick tvätta, skura och t. o. m. stoppa strumpor. Under säsongen band de säd, räfsade, hjälpte till vid tröskningen och potatisplockningen och ev. vid linberedningen, slakten och ystningen. (Backstusittarens liv kräver f. ö. ett särskilt kapitel!)

Tjänstefolket, alltså de "fast anställda" staddes i regel för året men hade på senare tid månadslön. Hur ofta man bytte plats berodde så gott som uteslutande på arbetsgivaren-bonden. Var denne särskilt fordrande och därtill snål var cirkulationen av drängar och pigor livlig. En mera mänsklig bonde kunde nog få ha sin dräng kvar några år, två eller tre, beroende på drängens privata omständigheter så att säga. Kanske var han ung när han tillträdde platsen och stannade då kvar tills han gifte sig el. skulle göra sin värnplikt.

Husmodern på denna gård skötte matlagningen själv med hjälp av pigan, denna gjorde då grovsysslorna, skalade potatis etc. Pigan städade huset, utfordrade grisar, höns och andra smådjur. Dessutom fick hon mjölka, mocka, fösa kreaturen till betesmarkerna, hjälpa till med skörden och trösken o. s. v. Ibland fick hon t. o. m. hugga ved. Egentligen fanns det väl inga sysslor på gården som "ansågs under husbondefolkets värdighet" att utföra, bonden har alltid hållit arbetets fana högt och det är inte hos denna folkgrupp man finner upprinnelsen i förakt för visst slag av arbete. En annan sak var den, och det är ju mänskligt, att man drog sig för de hårdare arbetena och överlät dessa till de anställda. Det hårdaste och besvärligaste vill man ju gärna överlåta till någon annan, om det är möjligt. Detta i ock för sig föga tilltalande drag i den mänskliga naturen var emellertid hos lantbefolkningen, enkannerligen bönderna, ganska renodlat.

Arbetsfördelningen på det s. k. familjejordbruket, alltså en medelstor bondgård skedde eljest slumpartat. Men den äldste drängen fick i alla fall ta hand om hästarna, vara körkarl, - hade man oxar fick han köra dem, då tog sonen hand om hästarna. Den andre drängen, om man nu hade två, var i regel en yngre, alltså drängpojke. Han fick vara "all mans sjä, som det hette. Han kunde få ligga i rovakern nästan hela sommaren, alltså rensa och gallra rotfrukterna. Han fick vara pigan behjälpliggi ladugården, utfordra svinen och främst stå på vedbacken och hugga ved. Han fick också bära vatten till djuren och till kvinnorna i köket. Det var tusen och en sysslor han fick utföra. Den yngsta drängen var ett backstusittarebarn som nyss konfirmerats och nu fått börja göra skäl för födan. Någon egentlig rangskillnad existerade inte mellan tjänarna. Men det blev ju så att den som husbondefolket ansåg mycket duktig, en person som "kunde gå dom i ät" som det hette, alltså vad man med ett modernare uttryck menar med att kunna sylta sig in, tjänstvillig med snudd på ögontjäneri, i detta fall en person som

var mån om djur och redskap och framförallt inte så noga höll på arbetstidens längd eller unnade sig någon fritid utan arbetade som om gården varit hans egen - en sådan dräng högaktades naturligtvis och fick därför kanske vissa förmåner i form av någon gåva och framförallt ett högaktningsfullare bemötande, vilket senare kanske inte var värt så litet på den tiden.

Bäckstusittarna och deras hustru och ev. deras barn i någorlunda arbetsför ålder anlätades huvudsakligen under sommarhalvåret. Bäckstugubbarna fick sveda hankar, (för gårdesgårdar) hugga i skogen, hjälpa till med hö- och sädesbärgningen. De kunde också få dika, hugga ned "renar" och ibland hugga spiselled, av vilket det gick åt i massor. Så anlätade man dem för att tjära tak och rödfärga hus och ladugård, någon enstaka gång också kalka inne i ladugården, detta förekom emellertid ytterst sällan förr i tiden, ja man kan nog säga att det inte var brukligt.

Männen deltog aldrig i husliga arbeten. Sådana sysslor ansågs och anses än i dag bland allmogen ytterst förnedrande för männen. Det förekom inte ens att männen betjänade sig själva vid bordet. Sålunda förekom det aldrig att husbonden slog upp kaffe åt sig själv och männen betedde sig rätt tafatt då det gällde sådana saker. Men på annat sätt förhöll de sig med utearbetet. Då delades arbetet inte upp i kvinnliga och manliga göromål - pigan fick inte dra sig för något eller att man drog sig för att befälla henne till vad som helst, utom möjligen att leda ut en tjur för betäckning, men hålla fast kon och alltså vara närvarande fick hon inte vägra om det nu inte skulle vara någon manlig hjälpreda till hands.

Allmogens tillvaro delades knappast upp i arbetstid och fritid men i arbetstid och s o v t i d. Visserligen arbetade man inte regelbundet om söndagarna men småsysslorna hade man ju alltid. Tjänarna var ju också alltid till hands och kunde väckas och befällas. För att drängen skulle kunna vara riktigt fri var han tvungen att lämna gården, alltså resa bort under söndagen. Arbetstiden var lång.

Det var inte tal om någon åttatimmarsdag eller semester. Men tjänstefolket, drängen eller pigan hade sin frivecka. Den inföll i oktober veckan före den tjugofjärde som av gammal hävd var städseldatumet. Nymera är det sällsynt med fast anställd arbetskraft på en gård av den typ jag berättar om. En dräng skulle i så fall ha lön enligt avtal samt särskilt stipulerad fritid. Denna arbetskraft skulle bli alltför kostsam och förresten går den inte att uppbringa. Bonden och hans folk, som numera sköter gården själva kan naturligtvis ännu mindre beakta tillvarons indelning i arbetstid och fritid och semester kan han av naturliga skäl inte ta. Men förr i tiden skulle husbonden kunnat ta sig ledigt, t. o. m semester, eftersom det fanns gott om arbetskraft och till billigt pris. Men han tog ingen semester därför att det inte var brukligt och därför att han då ansåg, att all ledighet var av ondo: människan skulle och måste arbeta. Tjänarna hade inga egentliga frikvällar. Ville de ut och roa sig fick de göra det efter arbetsdagens slut som var ungefär klockan tio på kvällen. Arbetsdagen började vid halv fem på morgonen, ju längre tillbaka i tiden vi tänker oss, desto tidigare. På berättarens tid, hans barndom, steg bonden och drängen upp klockan halv fyra och ställde sig att slagtröska! I alla fall kunde drängen eller pigan utbe sig en fridag för att t. ex. gå hem till föräldrahemmet, men det måste nog till rätt starka skäl för att en sådan förmån skulle beviljas, t. ex. sjukdom eller dödsfall.

Trädängens lön ingick kost och logi samt tvätt och lagning av hans kläder. Det senare tvätt och lagning av kläderna uppfylldes motvilligt och bara till en del, ofta fick drängen gå både trasig och smutsig. Men uppfylldes dessa villkor någon gång var det pigan som fick göra det - otänkbart att moran skulle ta hand om drängens smutsiga, trasiga plagg, fast det ju ingick i kontraktet med dessa förmåner. Pigan fick däremot själv se om sina persedlår, stoppa och sticka och sy och tvätta. Hon var mycket, mycket användbar.

Det förekom inte alls någon s. k. känsla av samhörighet mellan husbondefolk och tjänare, snarare tvärtom. Husbondefolket var i regel ytterligt klassmedvetet, betraktade fattigdom och okunnighet som oskiljaktliga egenskaper; tarvligheten var i förbund med tofftheten och ringaktningen för den beroende, den fattige tog sig ofta grymma uttryck. Den fattige skulle inte ha vare sig känsla eller stolthet. Hans förmåga att utstå fysiskt och andligt förtryck sådant det nu tóg sig uttryck i samlevnaden husbondefolk-tjänare hade hart när inga gränser. Trots detta var de underlydande och backstusittarna - vilka behandlades lika - ofta lojala med bonden. Denna lojalitet kunde ta sig olika uttryck. T. Ex när röst-rätten infördes fanns det många fattiga och tjänstefolk som röstade med sin husbonde och hade samma åsikter socialt och politiskt. Grundvalen till denna s. a. s. abstrakta företeelse får nog religionen anses vara. I skriften ställs ju överheten nästan jämsides med allmakten och bonden var ju i kraft av sin sociala ställning som självägande backstusittarens och tjänarnas överhet utan avseende till hans andliga eller intellektuella kapacitet, något som ju de tjänande ej kunde bedöma eller göra klart för sig. Det var sålunda inte vanligt att backstusittaren och hans familj inbjöds till de kalas som nu och då anordnades, undantag blev emellertid på senare tid begravningar, då inbjöds alla i byn, alla vuxna bill säga. Men till några glädjefester kom aldrig de "fattiga". Backstusittarekvinnan vill emellertid ofta vara närvarande - som diskerska och hjälpreda i köket. Hos särskilt generösa bönder blev de sedan inbjudna på ett s. k. efterkalas, en liten fest dagen efter. Detta "Efterkalas" hade nog också sin rent praktiska betydelse då det ofta blev så mycken förtäring över att man befarade den skulle gå till spillo. På detta efterkalas samlade man ihop folk från de små stugorna, barnen fick man också ta med.

Tjänstefolkets bostäder kunde variera i så måtto att drängen låg i ett litet vindsrum - i Blekinge har aldrig förekommit, åt-

minstone vad upptecknaren har sig bekant, att man iordningställt sovplats i uthus, stall eller ladugårdar, som i Skåne - pigan låg nästan alltid i en utdragssoffa i köket. Det var praktiskt: hon var den första som steg upp om morgnarna, hon gjorde eld i spiseln och ordnade med kaffe o. s. v. Hon var alltså den sista som fick gå till vila. Självfallet fanns det inga som helst tillfällen till privatliv för henne, hon var praktiskt taget aldrig fri. Köket fungerade både som matrum och vardagsrum och genomgåmsrum. Trafiken var alltid livlig i köket. Påsäsätt fick hon aldrig vara för sig själv. Drängens rum var naturligtvis mycket enkelt och påvert. Sängkläderna sköttes illa så ock städningen. Ibland fanns det eldstad i drängens rum, ibland inte. Sina få tillhörigheter förvarade drängen i en byrå eller en skrubbe. Det förelåg inga bestämda regler för drängens eller pigans sätt att dväljas i rummen, men som regel undgick tjänstefolket att uppehålla sig annorstädes än i köket och på sitt rum om det nu fanns något. Men om han, drängen, dristade sig att på sin fritid "blanda" sig med husbondefolket, blev han snart underkunnig om att det var en frihet han tog sig som inte gärna tollenerades. Denna fingervisning kunde ju ta sig uttryck på olika sätt, t. ex. att man inte lät honom delta i konversationen, eller man gjorde blickar, eller satt man ovanligt tyst. Var då drängen ej alltför fräck eller enfaldig tog han genast sin mats ur skolan och försvann dit han hörde hemma.

På vanliga bondgårdar, alltså där husbondefolket själva arbetade och ej lekte herrskap, deltog alla i måltiden på en gång, alla utom husmodern, som hade jämt att göra med att passa upp och bära fram mat. I alla fall åt hon gärna ensam, gärna vid ett litet sidobord. Det förekom emellertid att husbondefolket åt särskilt, då isynnerhet om det fanns många tjänare på gården. Tjänstefolkets mat var då klart sämre, mindre rikligt och torftigare på alla sätt.

Något sådant som "folkastua" existerade inte på denna orten, jag skulle knappast tro i socknen. Den stora salen, som låg när-

köket kallades visserligen stuan, stua var beteckningen för nutida vardagsrummet. I våra dagar kan sådana klasskillnader som här har påpekats icke ta sig uttryck, även om många nog skulle praktisera dem om tillfälle gavs. Förhållandena är ju helt andra nu.

Långt tillbaka i tiden tvingades tjänarna att bevista högmässan i närmsta kyrka om söndagarna, även om det skulle betyda att vedrörande hade att gå till fots flera mil. In på detta sekel förekom det nog mera sällan.

Förhållandet mellan tjänstefolket och bondens egna jämnåriga var så gott som likartade med dem som rådde mellan husbondefolket och tjänarna. Klaskillnaden var klart markerad. Sålunda hände det aldrig att bondeungdomen frekventerade Folkets Park eller likartade av "fölket" anordnade tillställningar. Det oaktat kunde det hända att bondeungdomen hörsammade inbjudan till dans i någon backstuga och sålunda "beblandade" sig med "de fattiga". Men trots detta fanns gränsen tydligt markerad. Bönderna anordnade mera sällan festligheter av något slag. Detta "nöjesliv" begränsades till gravöl, bröllop och dop. En och annan gång fick kanske ungdomen dansa på logen sedan man tagit upp potatisen och alltså bärgat denna gröda. Nej, danstillställningarna och "lekstugorna" ägde rum i någon backstuga. Här dansades det ofta och här festades. Förtäringen bestods då av backstugans ägare och blev naturligtvis därefter. Men man hade ofta duktigt med spritdrycker och roade sig därför kungligt med enkla medel. Dessa festligheter övervars mera sällan av husbondefolket.

Som tidigare framgått, härstammade tjänstefolket uteslutande från fattiga, jordlösa hem, s. k. backstugor. Backstugornas bebyggare var förr i tiden dagakarlar, dagsverkare, men sedan då lantarbete ej kunde skaffa alla icke jordägande sin försörjning måste ju dessa se sig om efter annat arbete. Det blev då diverse, ofta blev backstusittaren grovarbetare i närmsta stad eller tätort, men som arbetslösheten var kronisk kunde backstusittaren ej lösgöra sig från den beroendeställning till bonden, markägaren till stugan,

som han alltid hade stått i, utan måste i alla fall vädja till bonden om hjälp till sig och sin ofta stora barnskara. Men som den manliga arbetskraften trots allt, var för dyr för bonden, blev det kvinnan, backstukvinnan som fick bli räddare i nöden. På henne vilade tungt ansvaret för backstugans ekonomi. När pojkarna vuxit upp till konfirmation var det dags för dem att se sig om efter försörjning. Mången pojke var lycklig över att någon bonde ville låta honom ta tjänst hos sig. Lönen bestämdes enligt lagen om tillgång och efterfrågan - pojken hade alla odds emot sig. Flickan, som vuxit upp i backstugan hade det i alla fall bättre ställt, hon behövde inte "tjäna" längre än till hon gifte sig och det gjorde hon vid sjutton, artonårs ålder. Det var endast en tre fyra år som hon stod i tjänst såvida hon hade möjlighet att bli gift förstas. Ofta blev hon gift med drängen på gården eller en annan bonddräng. De två bildade hjonelag, skaffade sig en backstuga och avlade i sin tur barn som i sin tid blev nya drängar och pigor och så slöt cirkeln sig och fattigdomen konserverades och beroendet. Kanske gifte hon sig med en dräng som trodde att statarlivet var bättre och då blev hon "statarkärring" med "sin stora stat" - statarna ansågs ofta bland backstusittarna ha det bättre ekonomiskt, fast statarna konsekvent nog, ansågs som mycket fattiga och arma och stå ett pinhål lägre i den mänskliga uppdelningen av individer och grupper.

Backstugusittarna furnerade bönderna med drängar och pigor, även för export, till Skåne i främsta ledet, eftersom skånebönderna utan diskussion gav sitt tjänstefolk bättre villkor, framförallt högre lön.

Giftermål mellan tjänstefolk och bönder förekom naturligtvis aldrig. Bonden gifter sig aldrig "under sitt stånd" om det finns möjligheter. Det är först på senare tid bondsonen måste söka hustru bland arbetarfläckorna, men då är alla andra möjligheter uttömda. Om det var så att en piga olyckligtvis blev med barn med en bondpojke, vilket nog mycket sällan hände - så tystades saken ned, flickan tystades ned på något sätt kanske med pengar eller såg man

till att hon blev gift med någon dräng, upplät en jordbit och hjälpte paret till en stuga.

Skulle det nu mot praxis vara så, att bondpojken struntade i sina föräldrars fördomar och klassegoistiska intressen och framhärdade samt gifte sig med pigan, blev han, om det var flera söner, så gott som utsparkad och, då detta kunde gå för sig, arvslös. Var han emellertid ensam arvtagare till gården så kunde man låta nåd gå före rätt och låta pigan då bli mora på gården.

En sådan mesallians var ofta till stor fördel för husbondefolket i det att pigan inte så sällan överträffade den "genuina" bondmoran å konsten att ta tillvara och att pressa det mesta möjliga ut ur tjänstefolket. Hon blev den som förkovrade rikedomerna och höll tjänstefolk och andra "hjon" på plats. Hennes ställning var ömtålig och det krävdes stor takt och omdömesgillhet av henne för att kunna tålkämpa sig för denna husbondefolkets bevägenhet och på samma gång de "fattigas" aktning. Det gällde alltså här att s. a. s. sitta på två stolar. Det slutade oftast med att hon resignerat måste sjunka ned i husbondefolkets, och då blev hon inte så sällan hatad av "de sina" alltså, folk ur hennes egen klass.

Husbondefolket "bad" inte drängen eller pigan utföra något, han b e f a l l e. Husbondens ord var lag, inga kompromisser. Inga råd av någon utomstående allra minst då av en dräng! Husbonden argumenterade inte med någon annan än den som var jämbördig honom i ekonomiskt hänseende, andra hänseenden var för honom ingenting värda.

Att drängar "rymde" från sin tjänst var förr ganska vanligt. Enligt lag (tjänstestädgan) hade ju bonden rätt att ge tjänstefolket "nödig aga" alltså misshandla det fysiskt också. Den paragraf i städgan utnyttjades ganska ofta isynnerhet på drängpojkar eller intellektuellt svaga personer. De sistnämnda utnyttjades mycket flitigt och är värda även de ett särskilt intresse

men kanske senare. När en dräng olovligt lämnat bondgården, det fanns otaliga skäl varför han rymde - då kontaktade bonden genast länsmannen, landsfiskalen, som helt sonika körde och hämtade rymlingen, om han nu kunde anträffas notabene. Ofta fick han då stryk av fjärdingsmannen och senare av bonden igen. Många stack till U. S. A. som då för tiden betraktades som frihetens stamort på jorden. Att paragrafen om husaga tillämpades så sent som år 1918 på en gård här i trakten vittnades av berättaren vars släkting blev föremål för denna praktiska tillämpning av den tidens stadga om "de mänskliga fri - och rättigheterna".

Gösta H. Dahl

d. 1 aug. 1961